

Рецензії

НА ПІДСТУПАХ ДО УНІВЕРСАЛІЗМУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА, АБО ОДВІЧНИЙ КОЛООБІГ НАЦІОНАЛЬНОГО ДУХУ

Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка / Ю. Барабаш, О. Боронь, І. Дзюба [та ін.]; НАН України, Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка. – К.: Наукова думка, 2008. – 376 с.

З метою апробації найбільшого за обсягом гасла, яке увійде до 4-го тому майбутньої “Шевченківської енциклопедії”, маємо наразі оцю книжку, укладену Ніною Чаматою. Без перебільшення скажу, це *подія* в культурі України. Звісно, *центральною* подією стане невдовзі згадана енциклопедія, поки що ж щороку з’являється серія зреалізованих уже подій. Додам, що рецензована праця – не тільки потужна колективна монографія, а й зразок “єдиномислія” сучасних українських дослідників. Крім анотованих за алфавітом трьох авторів, варто долучити до грона пильних шевченкознавців, які вміють (і змогли!) відчитувати тексти українського генія, ще й інших подвижників – В. Мовчанюка, Є. Нахліка, В. Пахаренка, С. Росовецького, письменника Валерія Шевчука. Отже, *вісім* поборників Слова і Слави Тараса Шевченка відважно вийшли на прю з уїдливою кон’юнктурою, догідництвом і зверхністю недругів у всеозброєнні новітньої гуманітарної науки.

Серед авторів пробного видання – люди різного віку (від 1931 року народження до науковців молодшої генерації) і продуктивності за внеском у корпус шевченкових тем і мотивів. Юрій Барабаш презентував 6 статей, Євген Нахлік – 3; Іван Дзюба – 2; Станіслав Росовецький – 2; Олександр Боронь, Володимир Мовчанюк, Василь Пахаренко і Валерій Шевчук – по одній. Кожен із них ґрунтовно знає спадщину Тараса Шевченка і все помітне, що написано про генія впродовж майже двохсотліття за різних ідеологічних орієнтацій і теоретико-методологічних основ тлумачення долі, текстів і мистецьких надбань Кобзаря. Найважливішим із

погляду осягнення материка українського автора в контексті світової культури, наближення до універсалізму поета видається уникання глянцевого гладкопису, категоризму чи претензій на непомильність розгляду доробку класика. Старші й молодші дослідники духовної спадщини нашої національної гордості сформовані в Україні; набувши гетерогенного досвіду, вони досягнули тих рубежів, із яких гарзд проглядаються обрії напрацювань *шевченкіани* в контексті новітніх філософії, культурології, естетики і літературознавства. Тому упорядник рецензованої книжки Ніна Чамата доречно зорієнтувала читачів цього видання і майбутньої енциклопедії на багатовекторне сприймання сучасних текстів про осягнення Шевченкового універсалізму. Вона нагадала, що “автори представлених статей здебільшого розуміли своє завдання в широкому діапазоні, розглядаючи також проблемний аспект Шевченкової поезії, принагідно і прозові тексти. Розкриваючи процес художнього перетворення роздумів митця над буттєвими початками, культурно-історичними реаліями, власним духовно-біографічним досвідом, пропоноване комплексне дослідження тем і мотивів Шевченка багатопланово характеризує духовний світ, естетичні й поетикальні засади митця, допомагає наблизитися до окреслення його цілісного світобачення” (9). Слушний і намір наукового редактора, який зумисне не коригував наявні різні погляди на “світоглядні та художні шукання поета, вважаючи плюралізм підходів і висновків нормальним явищем в осмисленні літературного процесу” (10). Такий намір видається не тільки корисним,

а й, нарешті, конче потрібним у сучасній пізнавальній ситуації, то більше, якщо авторами виступають такі особистості, як Іван Дзюба, Валерій Шевчук, Юрій Барабаш, Євген Нахлік та ін.

До того ж усі автори рецензованої праці враховують, зважаючи на сучасні досягнення шевченкознавців, і діаспорні студії, народжені впродовж ХХ століття поза осягами принизливого тоталітаризму в колишньому СРСР. І все ж автори, маючи вигідну як на сьогодні ситуацію, змушені були долати значні колізії та сумніви, шукаючи оптимального виходу з, так би мовити, “конфлікту інтерпретацій”. Клопоти починалися з надзвичайного розмаїття джерельної бази, яка ускладнювала і проблематизувала кожен інтелектуальну операцію дослідників; аби хоча б помислити одну-єдину мить на підступах до універсалізму Тараса Шевченка, їм довелося здійснити селекції часом на тлі колосального вибору. Приміром, аби зосередитися на одному рядку, що колись вийшов із-під пера Шевченка як людини – носія феномену свідомості митця, потрібна напруга духу. Можна згадати “Тече вода з-під явора / Яром на долину”, або “Як умру, то поховайте...”, або “Минають дні, минають ночі...” і задати собі якийсь вектор руху осмислення мотивів цієї універсалії. Проте в кожному випадку започаткується в дослідників інший дискурс довкола доцентрового осердя “Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка”. Надто в того, хто має шість перших томів із Повного зібрання творів, виданих “Науковою думкою” 2001 – 2003 рр. Ці книжки в сучасному просторі культури оприлюднили поезію, прозу, щоденники й листування Тараса Григоровича. У половині кожного тому, крім звірених за першоджерелами текстів класика, читачі мають рубрики “Творчі заголовки”, “Редаговане”, “Інші редакції та варіанти”, “Коментарі”, “Алфавітний покажчик імен і назв”, “Алфавітний покажчик творів” тощо. Аби не ширяти попід небесами практично неосяжного космосу Шевченкового Духу, кожен із восьми авторів колективної монографії мав би подякувати упорядникові за доречну в такій ситуації орієнтацію. Очевидно, так воно і сталося, коли з кінцем 2008 року зацікавлені читачі отримали розкішне читання видрукованої книжки, в якій циркулює “одвічний колообіг національного духу”.

Схвально відгукнувся й на те, що теми й мотиви художнього світу Шевченка-митця згруповано у книжці в такій

послідовності, яка органічно відповідає за буттєво-екзистенційною парадигматикою найважливішим екзистенціалам людини як Божого творіння. Юрій Барабаш, почавши концентрувати Шевченків універсалізм із *України* й продовживши цей процес через такі амбівалентні вияви життєвості Богом даної сутності, як *Любов*, *Помста*, *Самотність*, *Слово* і *Смерть*, їх семантично-термінологічні фіксації і трансформації, зумів за текстовими й семіотичними вимірами й маркерами ненав’язливо провести читачів звивистими шляхами відповідних людських феноменів, відтворюючи в їхній (читачів) уяві й досвіді Шевченкову енергетику. У спостереженнях і рефлексіях дослідника функціонували й новітні термінологіями – “дискурс”, “код мовця”, “код інтерпретації”, “бінарні опозиції”, у форматі яких ішлося про “Шевченкову Україну і світ, або про національну природу, етнокультурне коріння творчості Шевченка та її вселюдське значення” (48). Таке ж сильне враження залишає і стаття Ю.Барабаша “Помста” з її толерантним і водночас проникливим та переконливим трактуванням “моральної позиції Шевченка в описах “червоного бенкету” гайдамаччини” (99), відгомону подібних настроїв в інших творах митця (“Як умру, то поховайте”, “Кавказ”, “І мертвим, і живим”, “Москалева криниця” (105, 109, 112-113 та ін.). Розгортаючи дискурсалізацію свого мислення, торкаючись думок Ю.Шевельова і Л.Плюща, Ю.Барабаш увиразнює “контroversійну логіку духовної еволюції поета, тих чи тих її етапів і зигзагів”, представляючи рух “од виправдання помсти і насильства чи, принаймні, примирення з ними [...] – до осягнення їхньої антигуманності, до орієнтації на вселюдські моральні, правдиво гуманні цінності; [...] до безумовного визнання єдино законними і справедливими тільки Божі суд і відплату” (113-114). Глибокими й несподіваними постають спостереження про типологічні рівнобінності між Шевченковою танатологією і деякими базовими ідеями європейського екзистенціалізму, а також із танатологічною моделлю, притаманною українському бароко в розвідці Ю.Барабаша “Смерть”. Варто прислухатися до висновку дослідника про те, що й тут слід “унікнути спрощеного потрактування подібних кореляцій” (259). Зазначивши, що слово *смерть* трапляється у творах Шевченка порівняно рідко, автор статті демонструє синонімічне й корелятивне розмаїття

форм і засобів вияву цього мотиву. Дослідник має рацію, твердячи далі, що “у широкому плані, стосовно Шевченкової спадщини як цілості, як метатексту, таким (важливим для наукового аналізу. – Р.Г.) є контекст **асоціативний...**” (262). Це акцентовано в підсумковому висновку щодо передсмертного вірша “Чи не покинуть нам, небого...”: “Мотив смерті присутній у текстовій простороні мовби віртуально, він оприявнюється через сув’язь метафор-евфемізмів, почерпнутих з традицій низового українського бароко” (277).

Універсальність Шевченкового художнього світу дуже вимовно простежена у двох статтях Івана Дзюби. Його “шевченкіанізм” адекватно сумірний із сьогоднішнім осяганням спадщини класика світовим українством. Якщо проектувати гасла “Воля” і “Слава” (76-96) на тритомне зібрання праць І.Дзюби “З криниці літ” (2006), то читачі отримають приголомшливе багатство досвіду освоєння інтенції Кобзаря. А водночас молодші покоління дослідників із доброю заздністю розумітимуть, які гони проходив цей випускник Сталінського (Донецького) педінституту до академіка НАНУ. Нинішні статті з рецензованої книжки поставатимуть як сконцентрований згусток рубрики “Шевченко і світ” із другого тому тритомника, який обійняв низку давніших публікацій: “Шевченко і Петєфі”, “Шевченко і Хом’яков”, “Шевченко і Шиллер: візії ідеального стану суспільства”, “Шевченко і Гюго”, “Шевченко і Словацький”, “Застукали сердешну волю...”, “Універсальні мотиви в Шевченковій поезії”, “Алергія на Шевченка”, “Шевченко вовіки насущний”. Іван Михайлович не перестане дивувати тих, хто читатиме його унікальне дослідження “Тарас Шевченко. Життя і творчість” (К., 2005; 2008). Стежачи у статтях “Воля”, “Слава” за думкою І.Дзюби, ідучи від епохи до епохи за парадигматикою світових літературних і мистецьких напрямів, читач буде збагачувати власний досвід, розширювати його горизонти. Маємо низку влучних спостережень, узагальнень, хоча б такого формату: “Наведені міркування спростовують твердження про однозначну еволюцію Шевченка від бунтарства до поступовства” (85). Або: “Слід звернути увагу в Шевченкових творах на те, що, здається, не має прямих аналогій у світовій поезії” (91). Врахувавши праці українських учених, які творили й поза межами Батьківщини (В.Заїкін, Б.Стебельський та ін.), І.Дзюба, як і Ю.Барабаш, дотримує

історизму мислення, демонструє високий рівень своїх досліджень, допускаючи можливість інших інтерпретацій. Отож І.Дзюба має цілковите право твердити: “Свобода – не лише мотив творчості Шевченка, а й чинник його власного життя митця, його німб і його прокляття” (95).

У контексті осягнення універсалізму Шевченкової спадщини, який почали конструювати шістдесятники І.Дзюба і Ю.Барабаш за різних умов (сприятливих і нестерпних!), витримують високі вимоги і критерії поцінування статті Євгена Нахліка “Доля”, “Революціонізм”, “Майбутнє”. Автор не тільки знає як дослідник, упорядник творів П.Куліша, а й відомий своєю капітальною працею “Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики” (2003). Це – широкий компаративний погляд на взаємини та сумірність трьох східнослов’янських геніїв-романтиків – Пушкіна, Шевченка, Міцкевича. У рецензованій книжці науковець виявляє себе відразу амбівалентно: у новаторсько-новітньому модусі й водночас у традиційно суперечливій іпостасі. Роздвоєне враження, як на мене, справляє вже перша написана ним стаття “Революціонізм”. Маніфестуючи на лексемно-термінологічному рівні визнання крайніх тенденцій із часів християнства, автор у процесі аналізу мотивів українського класика доречно презентує такі підрозділи: “Революційна топіка Шевченкової поезії” (116-124), “Проблема переходу від революціонізму до християнського братолюбства” (125-128), “Контроверза між християнською та революційною свідомістю” (128-131), “Ставлення Шевченка до революційних та повстанських рухів” (131-134). Данина зужитій парадигматиці виявляється, очевидно, під впливом радянських літературознавців і штивно застосованих нових концептів. Бажання автора полемізувати з розголосом в Україні деяких праць зарубіжних україністів (Ю.Шевельов, Л.Плющ, Г.Грабович, В. Мокрий (W.Mokry), С.Козак) призвело до того, що акцентування цілісно взятого корпусу художніх текстів Шевченка почало подекуди *домінувати*. У таких ситуаціях читачам подаються *плинні* судження, як-от: “Запропонована схема виглядає непереконаливо...” (125), “Більше рації, ніж Ю.Шевельов, мав М.Драгоманов...” (126), а також окремі висловлювання на сторінках 128, 129, 130, 131, 133. Ці висловлювання автора статті “Революціонізм” можуть у різному сенсі уявлюватися у свідомості

читачів, бо ми ж такі “інші”... Мабуть, за всієї скрупульозності у відсиланні до текстових цитат українського поета дуже багато залежить від уяви читачів, які мають знати й О.Пушкіна, і Т.Шевченка і вірити в сакральні феномени (див. с. 167) чи прочитати тезу на зразок: “Отже, можна сказати, що в основу українських народних уявлень про долю, а звідси й Шевченкових – певною мірою ліг козацький етос” (169). Або щό можна сказати про таку рефлексію: “Утім в обох поемах прямо не зазначено, що трагічну долю дочок зумовило материне прокляття. І все-таки навіть якщо прокляття-пророцтво й не становило для Шевченка світоглядної категорії, то інтуїтивно, на рівні світовідчуття, поет сприйняв його як магічний долевизначальний чинник” (171). Отож типологія в підході до пушкінської і шевченківської мотивації і поетикальних систем залишена на чутливість і здогадливість молодих поколінь, які не завжди плекають читацьку культуру (див. с. 175-179). Очевидно, що й така довіра-орієнтація на компетентного реципієнта також не тільки заслуговує на констатацію, а й закликає до активізації креативності молодих філологів за покликанням.

У подібному дискурсивно-діалоговому, креативно-спонукальному форматі треба підтримати також статті Василя Пахаренка, Володимира Мовчанюка, Олександра Бороня й Валерія Шевчука, хоча, правда, вони дуже різні з погляду задуму й мети цієї книжки. У контексті видання вони простежують не так теми й мотиви, як образні феномени, що мають свої структурні виміри. Заявленій обіцяній орієнтації відповідає хіба що текст “Мотив

шляху”, який написав Олександр Боронь. Названі по-різному статті інших авторів розпросторюються і стосуються то аксіології (етичних критеріїв), то антропологічних ситуацій, то часопросторових вимірів або архетипної ланки спільнот... – усі вони по-своєму повчальні і доречні. На завершення Станіславом Росовецьким дуже присутньо конкретизовано християнську агіографію у творчості Шевченка.

Згадані гасла майбутньої енциклопедії розширюють свої контексти на тлі персоналій, що подаються, як про це вже засвідчили робочі зошити на літери “А” і “Б”, підготовлені у відділі шевченкознавства Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. Крім довідок стосовно теоретичних гасел і персоналій, коментується за абеткою назв кожний твір класика. У такий спосіб творена та апробована “Шевченківська енциклопедія” справді найповніше відповідає універсалізму митця, сучасному рівневі глобалізованого наукового дискурсу.

Отож маємо всі підстави привітати авторів видання “Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка”, керівника проекту “Шевченківська енциклопедія” Валерію Смілянську з гідним пошануванням чергової річниці українського оборонця національної гідності.

Дай, Боже, дочекатися щасливого завершення подвижницької праці, бо ми вже впевнилися, що перебуваємо не тільки на підступах до Шевченкового універсалізму, а й у його космічному колообігу.

м. Тернопіль

Роман Гром'як

“НАЙБІЛЬШЕ, ЩО ЛЯКАЛО ЙОГО У СВЯЩЕНИЦЬКОМУ ЗВАННІ – ЦЕ ВТРАТА СВОБОДИ В МИСЛЕННІ”

Костельник Гавриїл. Ultra Posse. Вибрані твори / Упорядкування та передмова о. Олега Гірника. — Ужгород : Гражда, 2008. — 400 с.

Не так давно Україна приймала в себе патріарха Константинопольського Варфоломія. Ця подія свідчить про серйозні зрушення тектонічні зсуви в людському пізнанні, відчужанні світу, зокрема про спробу вирватись за межі впливу російського церковного “капкану”.

Зміни на краще видно практично по всій Україні. Не згадую Галичину, яка завжди вирізнялася твердим світоглядним стержнем. Якщо раніше, скажімо, на Луганщині, заходячи до церкви (колишнього клубу, де “крутили” кіно), можна було побачити лише кілька старечих облич, а